

DAVID RICARDO'NUN İKTİSADİ ANALİZİ ÜZERİNE[†]

İbrahim TANYERİ

(Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisat Bölümü, 06532, ANKARA)

Özet:

Bu makale Ricardo'nun bölüşüm, sermaye birikimi ve iktisadi gelişme ile değer teorilerini inceleyip değerlendirmektedir. Bölüşüm teorisi makalenin birinci bölümünde sunulmaktadır. Bölüşüm sorunu Ekonomi Politikin esas sorunu olarak kabul eden Ricardo'nun iktisadi analizinde, bölüşüm sorunu incelenip değerlendirilmeden sermaye birikimi ve iktisadi gelişme ile değer sorunlarının irdelenmesi ve çözümlenmesi kolay değildir. Bu nedenle makalede öncelikle bölüşüm teorisi incelenip değerlendirilmektedir. İkinci bölümde sermaye birikimi ve iktisadi gelişme teorisi ele alınıp incelenmektedir. Bölüşüm teorisini tarımsal üretime dayalı olarak ve fiziksel terimlerle ortaya koyan Ricardo, bölüşüm teorisini bütün sektörleri kapsayacak şekilde genelleştirmek istediğinde malların mübadele değerlerinin nasıl belirlendiğini çözümlmek durumunda kalmıştır. Emegi, hem malların mübadele değerlerini ve hem de bölüşümü açıklayıp çözümlmek için ortak bir ölçü birimi ve kaldıraç olarak benimseyen Ricardo'nun değer teorisi üçüncü bölümde sunulup irdelenmektedir.

Abstract:

On Economic Analysis of David Ricardo

This paper discusses and evaluates Ricardo's theories of distribution, of capital accumulation and economic development and of value. In the first section of the paper, theory of distribution is discussed. For Ricardo, to determine the laws which regulate distribution is the principal problem in Political Economy. In economic analysis of Ricardo, it is not easy to

[†] Prof. Dr. Tuğrul ÇUBUKÇU'nun aziz anısına.

Anahtar Sözcükler: Ricardo, bölüşüm, değer, sermaye birikimi, iktisadi gelişme.

Keywords: Ricardo, distribution, value, capital accumulation, economic development.

analyze capital accumulation and economic development and value problems before analyzing problem of distribution. That is why this paper discusses and evaluates theory of distribution in the first place. In the second section of the paper capital accumulation and theory of economic development of Ricardo is discussed and evaluated. Ricardo tried to explain the fundamental principles of distribution, first in physical terms using corn production. Then to generalize his theory of distribution to include all sectors of production, Ricardo had to analyze exchange value of commodities. In analyzing exchange value of commodities and distribution, he chose labor as a common unit of measure and developed his labor theory of value. In the third section of the paper Ricardo's theory of value is discussed and evaluated.

GİRİŞ

İnsanoğlunun yaşamını sürdürmesi ve kendini yeniden üretmesi süreci içinde karşılaştığı iktisadi sorunların temelinde iktisadi kaynakların, özellikle doğal kaynaklar ile insan emeğinin, sınırlı ve kıt olması yatar. Sınırlı ve kıt olan iktisadi kaynaklar insanların ekonomik davranmasını zorunlu kılar. İktisadi kaynakların kıtlığının insan yaşamını sürdürme açısından yarattığı zorlukları azaltmak üzere ekonomik davranmak zorunda olan insanoğlu için, üç ayrı iktisadi sorun alanı olduğu kabul edilebilir. Bu iktisadi sorun alanları:

- i) mevcut iktisadi kaynakların “tam kullanım”ının sağlanması,
- ii) mevcut iktisadi kaynakların “en etkin biçimde kullanım”ının sağlanması, ve
- iii) mevcut iktisadi kaynakların “arttırılması” ve/veya üretimde kullanılan “üretim tekniklerinin geliştirilmesi” yolu ile iktisadi gelişmenin sağlanması

olarak sınıflandırılabilir (Üstünel,1978: 56).

Klasik iktisatçılar iktisadi kaynakların sınırlı ve kıt olmasının yarattığı zorlukların azaltılması konusunda “tam kullanım” ve “etkin kullanım” veya “etkin kaynak tahsisi” sorunlarının ekonomide serbest rekabet koşullarının sağlanması durumunda çözüleceğini düşünmüşlerdir. Bu düşünceler ışığında klasik iktisatçılar için ön plana çıkan iktisadi sorun, sermaye birikimi yolu ile ekonominin sermaye stokunun arttırılması, sermaye stokunun artması nedeni ile nüfus artışının ve dolayısı ile işgücü artışının sağlanması ve böylece ekonomide üretilen mal miktarının arttırılması sorunu olmuştur. Demek oluyor ki, klasik

iktisatçılar için, inceledikleri kapitalist toplumun temel iktisadi sorunu sermaye birikimi ve iktisadi gelişme sorunudur.

Neoklasik iktisadi analize göre ön plana çıkarılması gereken esas iktisadi sorun, iktisadi kaynakların veri kabul edilmesinin yarattığı sınırlama ve kıtlık içinde, mevcut imkanları ihtiyaçları karşılamak için en etkin bir biçimde kullanmak olarak görülmüştür. Neoklasik iktisadi analizin bu yaklaşımı bizi ihtiyaçlara ve dolayısı ile **talebe** öncelik veren (Tanyeri, 1984: 17) bir arz-talep analizine götürmüştür. Neoklasik arz- talep analizi temel olarak statik bir ortamda "kaynakların etkin tahsisine" imkan veren bir "denge" analizi olmuştur (Kuruç, 1970: 2-3).

Ricardo'nun çalışmalarında sermaye birikimi süreci içinde üretim tekniklerinde ve teknoloji düzeyinde gelişmeler olabileceğine değinildiği görülmektedir. Ancak Ricardo, bir yandan çözümlenmeye çalıştığı kapitalist ekonomilerin sermaye birikimi ve iktisadi gelişme süreçleri hakkında, öte yandan iktisadi gelişme süreci içinde toplumun ulaştığı farklı aşamalarda üretilen ürünün, üretimi gerçekleştiren sınıflar arasındaki bölüşümünde ortaya çıkabilecek değişimler hakkında, güçlü genellemeler yapmak istemiştir. Güçlü genellemeler yapma arzusu, Ricardo'nun teknolojik gelişmeyi ihmal etmesini ve incelediği iktisadi sistemi kapatarak sistemin sınırlı ve belirli olmasını sağlamıştır (Meek, 1961: 162).

Ricardo'ya göre ekonomi politığın temel sorunu, toplam üretimin; toprak sahipleri, sermaye sahipleri ve emek sahipleri arasında bölüşümünü düzenleyen yasaların belirlenmesidir. Toplam üretimin bu üç sınıf arasında; rant, kâr ve ücret olarak bölüşümünün toplumun farklı aşamalarında farklı olacağını belirten Ricardo, bölüşümün iktisadi gelişme süreci içinde nasıl değiştiğini incelemek istemiştir. Bu bakımdan Ricardo'nun iktisadi analizi, sermaye birikimine bağlı olarak değişen kapitalist toplumun farklı aşamalarında; bölüşümüne, iktisadi gelişmeye ve değere ilişkin güçlü teorik genellemelere imkan veren bir iktisadi analizdir.

Bu yazının amacı Ricardo'nun bölüşüm, iktisadi gelişme ve değer analizini incelemek, irdelenmek ve değerlendirmektir. Birinci bölümde Ricardo'nun bölüşüm teorisi irdelenip değerlendirilecektir. İkinci bölüm sermaye birikimi ve iktisadi gelişme ile bölüşüm arasındaki karşılıklı ilişkileri ve etkileşimi değerlendiren bir bölümdür. Üçüncü bölüm ise Ricardo'nun değer teorisini irdelleyip değerlendiren bir bölümdür. Sonuçta Ricardo'nun analizinin önemli bazı özellikleri kısaca özetlenecektir.

I. RICARDO'NUN BÖLÜŞÜM TEORİSİ

Ricardo'ya göre politik iktisatın bir mübadele değeri teorisinden önce bir bölüşüm teorisi olduğu söylenebilir. Ricardo *Ekonomi Politiğin İlkeleri* isimli ünlü kitabını 1817 yılında yayımlamadan önce 1815 yılında *Karlar Üzerine Bir Deneme* isimli eserini yayımlamıştır. Ricardo bu eserde kâr teorisi ile bölüşüm teorisinin temellerini ortaya koymuştur. Bu bakımdan Ricardo'nun bölüşüm teorisini esas olarak değer teorisinden önce ve ondan bağımsız bir biçimde oluşturduğunu ileri sürmek mümkündür (Sraffa, 1951: xiii ve xxx-xxxı; Dobb, 1975: 67-69; Akyüz, 1977: 17).

Bölüşüm teorisini temel çizgileri ile, *Karlar Üzerine Bir Deneme*'de ortaya koyan Ricardo, bölüşüm analizine Ricardocu Rant Teorisi olarak bilinen rant teorisini açıklayarak başlar. Ricardo kendi rant teorisinin Malthus'un rant teorisine borçlu olduğunu, *Ekonomi Politiğin İlkeleri*'ne yazdığı önsözde belirtir. Ricardo'ya göre kârların açıklanmasında rant teorisinin önemli bir yeri vardır. Toplam üretimde toprak sahiplerinin kazancı olan rantı açıklamak isteyen Ricardo, analizine başlamak için tarımsal üretimi öncelikle ele alır.

Bölüşüm analizinde tarımsal üretimin hareket noktası olarak seçilmesi tarımsal üretimin iki önemli özelliğinden kaynaklanır. Bu özelliklerden birincisi tarımsal üretimde aynı malın, örneğin buğdayın, üretimde hem girdi ve hem de çıktı olmasıdır. İkinci olarak buğday, emek sahipleri olan işçilerin temel gıda malı olması nedeni ile de önemli bir özelliğe sahiptir. Ücretler buğday olarak ifade edilebilir ve böylece tarımsal üretimde kullanılan bütün girdiler buğday cinsinden belirlenebilir (Barber, 1967: 80). Toplam buğday üretiminden, girdi olarak kullanılan tohumluk buğday ile işçilerin beslenmesi için harcanan ve ücret malı olarak isimlendirilen buğday miktarı çıkarıldığında geriye buğday cinsinden net ürün¹ kalır. Net ürün, toprak sahipleri ile sermaye sahipleri arasında rant ve kâr olarak bölüşülecektir.

1) Rant Teorisi

Ricardo'ya göre rant tarımsal üretimde kullanılan toprakların kıt ve farklı verimlilikte olmasından kaynaklanır. Bu nedenle rant, buğday üretiminin teknik koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Toprak miktarı sınırsız ve toprak verimliliği aynı olsaydı toprak kullanımı için bir ödeme yapmak gerekli olmazdı (Ricardo, 1817: 70). Demek oluyor ki, rant toprağın kıt ve verimlilik açısından farklı olmasından kaynaklanan bir kazançtır. Buğday üretimi için kullanılan en verimsiz toprak parçasına, başka bir ifade ile tarımsal üretim için kullanıma

sokulan en son toprak parçasına veya tarımsal üretim marjındaki (margin of cultivation) toprak parçasına rant ödenmez.

Toprak aynı verimlilik düzeyinde olmadığı için, tarımsal üretimi arttırmak istediğimizde önümüzde açık olan yollardan biri daha düşük verimlilikte olan toprakların üretime sokulması olacaktır. Ekonominin gelişme durumuna bağlı olarak farklı verimlilik düzeyinde ve aynı büyüklükte olan üç toprak parçası üzerinde eşit miktarda sermaye-emek kullanarak üretim yapıldığını varsayalım. En verimli veya en kaliteli topraktan elde edilen buğday miktarı 100 ton, ikinci kalitedeki topraktan elde edilen buğday miktarı 90 ton ve üçüncü kalitedeki topraktan elde edilen buğday miktarı 80 ton olsun. Buğdayın değeri en kötü kalitedeki toprakta üretilen buğdayın değerine göre belirleneceği ve üçüncü kalitedeki toprak tarımsal üretimi arttırmak için üretime sokulan en son toprak parçası olduğu için, üçüncü kalitedeki toprağa rant ödenmeyecektir. Buna karşılık ikinci kalitedeki toprağın sahibi 10 ton buğdayı ve birinci kalitedeki toprağın sahibi 20 ton buğdayı rant olarak alacaktır. O halde rant, tarımsal üretimi arttırmak için farklı kalitedeki toprağın üretime sokulması ile ekstansif tarımın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tarımsal üretimi ekstansif tarım yolu ile arttırmak istediğimizde topraktaki verim farkı, azalan verim yasasının çalışmaya başlamasına neden olmaktadır.

Tarımsal üretimi arttırmanın ikinci yolu, halen kullanılan toprakların daha yoğun bir biçimde sermaye-emek kullanımı ile işlenmesidir. Örneğin yukarıda verilen örnekte, birinci kalitedeki toprak üzerinde kullanılan sermaye ve emek miktarı iki katına çıkarılabilir. Ricardo'ya göre bu durumda üretim 100 ton artmayacak ve üretim artışı, örneğin sadece 85 ton olacaktır. Böyle bir durumda, sermaye ve emek üçüncü kalitedeki toprakta kullanılmak yerine birinci kalitedeki toprakta kullanılacaktır. Zira üçüncü kalitedeki toprağı işlemek için kullanılan sermaye-emek miktarı, birinci kalitedeki toprakta kullanıldığında daha fazla buğday üretmek mümkün olmaktadır. Bu durumda, birinci kalitedeki toprakta azalan verim yasası yine çalışmaya başlayacaktır. Birinci kalitedeki toprakta ilave olarak kullanılan sermayenin sahibi, sermaye üzerinden kâr oranının eşitlenme eğilimi dolayısıyla, toprak sahibine 15 ton buğdayı rant olarak ödemek durumunda kalacaktır (Ricardo, 1817: 70-71).

Ricardo'nun kitabında yaptığı bu açıklamalar, tarımsal üretim arttırılmak istendiğinde, bir yandan üretime yeni açılan daha kalitesiz topraklarda azalan verim durumunun ortaya çıkması ile öte yandan kıt olan toprağın daha yoğun bir biçimde sermaye ve emek kullanımı ile işlenmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan azalan verim durumu nedeni ile toprak rantı ödenmeye başladığını göstermektedir. Demek oluyor ki, Ricardo'ya göre rant, tarımsal

üretim arttırılmak istendiğinde tarımsal üretim koşullarına bağlı olarak, toprakta gözlenen azalan verim durumunun bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Heimann, 1968: 94).

Tarımsal üretimde kullanılan en kötü kalitedeki toprak parçasının veya tarımsal üretim marjındaki toprak parçasının sahibine rant ödenmez. Rant ödenmeyen toprakta üretilen tarımsal ürün, sermaye sahiplerine kâr ve işçilere ücret olarak bölüştürülür. Ricardo'nun rant teorisini açıkladıktan sonra, ücret ve kârın Ricardo tarafından nasıl açıklandığı konusunu ele alabiliriz.

2) Ücret Teorisi

Ücret teorisini incelemeye başlarken Ricardo'nun yazılarında ücretin üç farklı anlamda kullanıldığını belirtmek gerekir. Ricardo işçilere fiilen ödenen parasal ücret anlamına gelen ve piyasada belirlenen ücrete "piyasa ücreti", ücretin satın alma gücü anlamına gelen ücrete "reel ücret" veya "doğal ücret" adını verir. Ayrıca Ricardo'nun ücreti, toplam üretimin işçilere ödenen payı anlamında da kullandığı anlaşılmaktadır (Sraffa, 1951: iii, Ricardo, 1817: 93 vd.; Kuruç, 1970: 41). İşçilerin toplam üretimden aldıkları pay anlamına gelen pay ücret, Ricardo'nun iktisadi gelişme analizinde kullandığı önemli bir kavramdır. Belirli bir iktisadi gelişme aşamasında olan belirli bir toplumda, toplam üretimden ücretlere ayrılan pay çıkarıldığında, geriye toprak sahipleri ile sermaye sahipleri arasında rant ve kâr olarak bölüşülen net ürün kalır.² Net ürünü hesaplarken toplam üretimden ücretlere ayrılan payı bilmek gerekir. Belirli bir iktisadi gelişme aşamasında olan belirli bir toplumda elde edilen net üründen, tarımsal üretim düzeyine ve tarımsal üretim koşullarına bağlı olarak, toprak sahiplerine ödenen rant payını çıkartırsak geriye sermaye sahiplerine ödenecek kâr payı kalacaktır. Kar payı ve üretimde kullanılan sermaye miktarına bağlı olarak hesaplanan kâr oranı, Ricardo'ya göre iktisadi gelişmeyi açıklayan temel kavramlardan biridir.

Doğal ücret, belirli bir ülkede ve belirli bir zamanda, işçilerin geçinebilmesine ve nesillerini sürdürebilmesine imkan veren ücrettir. Piyasa ücreti serbest rekabet dolayısı ile doğal ücret düzeyine eşitlenme eğilimindedir. Ancak, gelişen bir toplumda piyasa ücreti, uzun bir süre doğal ücret düzeyinin üzerinde kalabilir. Doğal ücret düzeyi aynı ülkede farklı zamanlarda farklı olabileceği gibi, değişik ülkelerde aynı zamanda farklı olabilir. Doğal ücret temel olarak halkın alışkanlıklarına ve geleneklerine bağlı olarak belirlenir. Bu bakımdan Ricardo'ya göre doğal ücretin mutlak olarak sabit ve değişmez olmadığı; sosyal, ekonomik ve kültürel düzeye bağlı olarak değişebildiği anlaşılmaktadır. Ancak, belirli bir ülkede ve belirli bir zamanda doğal ücret

düzeyinin, işçilerin yaşamlarını ve nesillerini azalmadan veya artmadan, devam ettirmelerine imkan veren asgari bir ücret düzeyi olduğu söylenebilir.

Pay ücret, ekonomide üretime katılan işçilerin tümünün yaşamlarını ve nesillerini devam ettirmelerini sağlayan ücret mallarının toplam üretimdeki payı olmaktadır. İşçilerin üretimden doğal ücret düzeyini sağlayacak bir pay almaları gerekir. Bu bakımdan pay ücretin ülkeden ülkeye, veya bir ülkede farklı dönemlerde, farklılaşması mümkündür.

3) Kâr Teorisi

Ricardo kârı, rant ödenmeyen toprakta elde edilen üründen, ücret için ayrılan pay çıktıktan sonra geriye kalan pay anlamında kullanır. Ricardo'ya göre kâr, rant ödenmeyen toprakta, işçilerin temel gereksinimlerinin üretilmesini sağlayan emek miktarına bağlıdır (Ricardo, 1817: 126). Bu tanımdan anlaşıldığı gibi, rant ödenmeyen toprakta üretilen üründen işçilerin gereksinimleri için ayrılan ücret malları çıkarıldığında geriye kâr kalmaktadır. Buğday üretimi yapılan ve rant ödenmeyen toprakta bu şekilde belirlenen kâr, üretimi gerçekleştirmek için kullanılan buğday cinsinden sermaye miktarına bölüldüğünde kâr oranı da belirlenir. Serbest rekabet koşullarında, üretimde kullanılan sermaye miktarına bölünerek bulunan kâr oranı, bütün sektörlerde eşitleme eğilimi içinde olacaktır. Ricardo'ya göre, ekonominin bütün sektörlerinde eşitleme eğilimi içinde olan kâr oranı, tarım sektöründe oluşan kâr oranına göre belirlenir.

Belirli bir gelişme aşamasında olan belirli bir toplumda rant payı veri iken, ücret payı arttığında kâr payının azalacağı açıktır. O halde, ücretler ile kâr arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Öte yandan, toplam üretimden ücretlere ayrılan pay çıkarıldığında geri kalan net ürün, kâr ve rant olarak bölüşülmektedir. Belirli bir toplumda belirli bir zamanda net ürün veri iken, rant payı arttığında kâr payı azalacaktır. Bu bakımdan kâr ile rant arasında da ters yönlü bir ilişki var demektir.

Toplam üretimin rant, ücret ve kâr olarak bölüşümünün toplumun farklı aşamalarında farklı olacağını belirten Ricardo, toplumun ilk aşamalarında hem toprak sahiplerinin ve hem de işçilerin toplam üretimden aldıkları payların küçük olacağını, ancak bu payların sermaye birikiminin sonucu olarak ortaya çıkan üretim artışına ve gıda malları üretiminin zorlaşmasına bağlı olarak artacağını belirtir. İktisadi gelişme süreci içinde gıda malları üretimini arttırmanın zorlaşması ve ilave tarım malları üretimi için harcanan toplam emek miktarının artması sonucu gıda mallarının değeri yükselecektir. Bu durumda,

toprak sahiplerinin toplam üretimden aldıkları rant payı hem değer ve hem de miktar olarak artacaktır. Ricardo, iktisadi gelişme süreci içinde, gıda malları değerinin artması nedeni ile işçilerin toplam üretimden aldığı payın değerinin artacağını, ancak işçinin toplam üretimden aldığı payın reel değerinin veya satın alma gücünün azalacağını belirtir (Ricardo, 1817: 102 ve 112). Zira ücret, toplam üretimden alınan pay anlamında sabit kalsa bile, üretimi arttırmak için işçi sayısında ortaya çıkan artış, üretim artışından oransal olarak daha fazla artacağı için, ücretle satın alınabilecek mal miktarının azalması beklenir.

Bölüşüm analizini genel çizgileri ile değerlendirdiğimiz Ricardo için, bölüşüm ile sermaye birikimi ve iktisadi gelişme arasındaki etkileşim de araştırılması gereken önemli bir konudur. Ricardo, *Ekonomi Politikin İlkeleri*'nin önsözünde belirttiği gibi, özellikle sermaye birikimi ve iktisadi gelişme süreci içinde, bölüşümün nasıl değişeceğini incelemek istemiştir. İkinci bölüm sermaye birikimi ve iktisadi gelişme sürecini ve bu süreç içinde bölüşüm paylarında ortaya çıkan değişimleri incelemektedir.

II. SERMAYE BİRİKİMİ VE İKTİSADİ GELİŞME TEORİSİ

Ricardo'ya göre malların daha çok mallara dönüşmesi anlamına gelen iktisadi gelişme, sermaye birikimi sürecinin mantıksal bir sonucu olarak ortaya çıkar (Kuruç, 1970: 101). Sermaye, üretimin gerçekleşmesini sağlayan malların tamamına verilen isimdir. Bu bakımdan sermaye, işçilerin yaşamlarını sürdürmeleri ve nesillerini devam ettirmeleri için gerekli olan mallar ile üretimin gerçekleştirilmesinde kullanılan ancak ücret malları dışında kalan mallardan oluşur. Ricardo üretime girdikten sonra görel olarak daha çabuk tükenen malları döner sermaye, görel olarak daha dayanıklı olan ve daha yavaş tükenen malları sabit sermaye olarak nitelendirir (Ricardo, 1817: 31 ve 52).

Sermaye sahibinin temel amacı kâr etmektir. İşçiler ücret almadan yaşayamayacağı gibi sermaye sahipleri de kâr olmadan yaşayamazlar (Ricardo, 1817: 122). Kâr, toplam üretimden emeğin yeniden üretilmesi için gerekli ücret malları ile rant olarak ödenen mallar çıktıktan sonra geriye kalan mallardan oluşur. Sermaye birikimi süreci, kârın varlığı ve bu kârın yatırımlar yolu ile döner ve sabit sermayeye dönüştürülmesi ile başlar. Ricardo'ya göre sermaye birikimi ve iktisadi gelişme, bir yandan emeğin yeniden üretilmesi için ayrılan ücret payı ve öte yandan toprak sahiplerine ayrılan rant payı artmadığı sürece devam edecektir. Daha çok kâr etmek isteyen sermaye sahipleri kârlarını sermayeye dönüştürmek ve böylece üretim artışı yoluyla kârlarını arttırmak isterler. Sermaye birikimi süreci içinde tarımda yapılacak bilimsel buluşlar ile üretim tekniklerinde ortaya çıkacak gelişmeler, toprakta azalan verimin

çalışmasını ve dolayısı ile toplam üretimden ücretlere ve ranta ayrılan payların artmasını zaman zaman engelleyebilir. Ancak Ricardo, sermaye birikimi süreci içinde toprakta azalan verimin ortaya çıkma eğiliminin ağır bastığını ve kârların doğal eğiliminin düşme yönünde olduğunu kabul eder (Ricardo, 1817: 120). Bu bakımdan Ricardo, sermaye birikimi ve iktisadi gelişme analizi ile güçlü genellemelere ulaşabilmek için tarım sektörü üretim tekniklerinde ortaya çıkan gelişmelerin ihmal edilebileceğini varsaymaktadır.

Belirli bir toplumda kârın var olması ve elde edilen kârın yatırımlar yolu ile sermayeye dönüştürülmesi, sermaye birikimini ve malların daha çok mallara dönüştürülmesi anlamına gelen iktisadi gelişmeyi başlatır. Ekonomide sermaye birikimi yolu ile artan sermaye miktarı, daha fazla işgücü kullanımını gerekli kılar. Artan işgücü talebi ücretlerin artmasına ve böylece nüfus artışına yol açar. Artan işgücünü ve nüfusu beslemek için tarımsal üretimin artması gerekir. Tarımsal üretimi arttırabilmek için ya daha verimsiz topraklar üretime açılır veya halen işlenen topraklar daha çok sermaye ve emek kullanılarak işlenmeye başlanır. Tarımsal üretimi arttırmak için tutulacak bu iki yol da toprakta azalan verim yasasının çalışmasına neden olur. Bu durum ücret malları üretimi için giderek daha fazla emek harcanması anlamına gelir. Böyle olunca işçilerin toplam üretimden aldıkları payın değerinin artması beklenir. Ancak işçilerin toplam üretimden aldıkları payın satın alma gücü muhtemelen azalacaktır. Zira tarımsal üretimi arttırmak için emek kullanımındaki artış oranı tarımsal üretim artış oranından daha fazla olmaktadır. Başka bir biçimde söylersek, tarımsal üretimi arttırmak toprakta azalan verimin işlemesine yol açmaktadır. Böyle bir durumda her işçinin ücreti ile satın alabileceği gıda malları miktarının azalması, yani ücretin satın alma gücünün azalması muhtemeldir. Böyle bir gelişme, toplam üretimden işçilere ayrılan ücret payının fiziksel terimlerle sabit kalmasına imkan verebilir (Barber, 1967: 82).

Sermaye birikimi süreci içinde artan sermaye ve artan nüfusun toprakta yol açacağı azalan verim, toplam üretimden toprak sahiplerinin aldığı rant payının hem değer ve hem de miktar olarak artmasına neden olur. Böyle bir durumda toplam üretimden sermaye sahiplerine ayrılan kâr payı azalmaya başlar. Bir yandan ekonomide kullanılan sermaye artış oranından daha yavaş bir oranla artan tarımsal üretim, öte yandan toplam üretimden sermaye sahiplerine ayrılan kâr payının azalması, kâr oranının azalmasına yol açar. Azalmaya başlayan kâr payı ile azalmaya başlayan kâr oranı sermaye sahiplerinin yatırım yapma arzularını zayıflatır. Kâr oranı sermaye sahiplerinin yatırım yapmalarına imkan vermeyen bir düzeye düştüğünde yatırımlar yapılmaz. Yatırımların durması ise sermaye birikimi ve iktisadi gelişme sürecinin sona ermesi ve ekonominin durgun bir duruma ulaşması demektir.

III. DEĞER TEORİSİ

Ricardo'nun tarımsal üretime dayalı olarak geliştirdiği bölüşüm analizi, bölüşümün reel veya fiziksel terimlerle çözümlenmesine imkan vermiştir. Ancak, iktisadi faaliyet sadece tarımsal üretim ile sınırlı değildir. Tarımsal üretim dışında yapılan üretim için kullanılan girdiler ve bu üretim sonucu elde edilen çıktılar, buğday üretiminde olduğu gibi aynı mal cinsinden ifade edilemezler. Başka bir deyişle girdiler ve çıktılar türdeş değildirler.

Tarımsal üretim dışında girdiler ve çıktıların türdeş olmamaları, girdilerin ve çıktıların ortak bir payda veya ortak bir ölçü birimi ile ifade edilmesini zorunlu kılar. Özellikle toplam üretimin rant, ücret ve kâr olarak bölüşümünü incelerken girdi ve çıktıların ortak bir ölçü birimi ile ifade edilmesi ve değerlendirilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Ricardo, her üretim alanında üretimin yapılması için zorunlu olan emeği, farklı girdileri ve çıktıları değerlendirmede ortak payda veya ortak ölçü birimi olarak seçmiştir. İktisadi analizi Smith'in analizinden esinlenen Ricardo'nun bu seçimi yapmış olması şaşırtıcı bir seçim sayılmaz (Barber, 1967: 82-83). Malların değerlendirilmesinde emeğin ortak payda olarak seçilmesi, emeğin buğday yerine bir ölçü birimi veya bir kaldıraç olarak kullanılması anlamını taşır. Böylece buğday yerine emek ikame edilmiş ve bütün malların reel maliyetleri emek cinsinden ifade edilebilmiştir. Emeğin ölçü birimi olarak kabul edilmesi ile başlangıçta sadece tarımsal bir mal için geliştirilen analiz, tek tek bütün mallar için geçerli duruma gelmiştir (Kuruç, 1970: 74). Demek oluyor ki, emeğin buğday yerine ikame edilmesi ile tek bir tarımsal mala dayalı olarak yapılan üretim, bölüşüm, birikim ve iktisadi gelişme analizi, şimdi ekonominin tümü için genelleştirilmektedir.

Bir malın mübadele değerine sahip olması için mutlaka faydaya sahip bir mal olması gerektiğini belirten Ricardo, faydanın mübadele değerini belirlemek için bir ölçü olamayacağını ifade eder. Faydaya sahip olan malların mübadele değerlerini iki etken belirler. Bunlardan biri malların kıtlığı, diğeri ise üretilmeleri için harcanan emek miktarıdır. Mübadele değerinin belirlenmesinde kıtlığın ve bu kıtlıktan kaynaklanan talebin etkili olduğu malların piyasada her gün mübadele edilen malların çok küçük bir kısmını oluşturduğunu belirten Ricardo, bu tür malların mübadele değeri analizinin dışında bırakılabileceğini varsaymıştır. Bu bakımdan Ricardo mübadele değerinin ve malların nisbi fiyatının belirlenmesi analizini, miktarları emek kullanılarak istenildiği kadar arttırılabilen ve üretimleri sırasında rekabetin engelsiz bir şekilde işlediği mallar ile sınırlandırır. Demek oluyor ki, Ricardo'ya göre, mübadele değerinin belirlenmesinde üretim veya arz koşulları,

yani üretimi gerçekleştirmek için katlanılan maliyetler etkili olmaktadır (Ricardo, 1817: 11-12).

Ricardoya göre, malların değeri en kötü üretim koşullarında katlanılan maliyetler tarafından belirlenir. Buğday üretimi ele alınırsa, buğdayın değeri, rant ödenmeyen en verimsiz toprakta üretimi gerçekleştirmek için katlanılan maliyetler tarafından belirlenecektir. Maliyetler ise girdileri ve çıktıları değerlendirmek için seçilen ortak ölçü birimi emek ile ifade edilecektir. Bu bakımdan en kötü maliyet koşulları altında üretilen buğdayın değeri, üretimde çalışan işçilerin üretim esnasında harcadıkları emek ile buğday üretilirken kullanılan makine teçhizat ve alet edavatın üretilmesi için harcanan emek miktarından, buğdayın üretimine fiilen aktarılan emek miktarının toplanması ile belirlenir. Bu ilke Ricardo'ya göre mübadele değerinin gerçek temelidir ve bu ilke malların mübadele değerinin bu malların üretimi için harcanan emek tarafından belirlendiğini ifade etmektedir (Ricardo, 1817: 12-13 ve 24-25).

Malların değerinin belirlenmesi için buğday yerine emeğin kullanılması, sadece buğday üretim koşulları ile ilgilenmek yerine, ekonomide üretilen bütün malların tek tek ve farklı olan üretim koşulları ile ilgilenilmesine ve böylece yapılan analizin daha karmaşık hale gelmesine neden olmuştur (Kuruç, 1970: 74-75). Ekonomide üretilen malların birbirinden farklı üretim koşullarına sahip olması, bu malların üretilmeleri için kullanılan sermayelerin bileşim oranları ile sabit sermayelerin ömür sürelerinin farklılaşması anlamına gelir. Malların üretilmeleri için kullanılan sermaye bileşimlerinin veya üretimde kullanılan sabit sermayelerin ömür sürelerinin farklılaşması, ücretler değiştiğinde, malların değerinin üretimleri için kullanılan emek miktarına göre belirleneceği ilkesinin değiştirilmesini gerekli kılar (Kuruç, 1970: 81-82).³ Genel olarak ekonomide üretilen malların üretim koşullarının farklı olması, yani bir yandan malların üretimlerinde kullanılan döner sermaye-sabit sermaye oranının, öte yandan malların üretimlerinde kullanılan sabit sermayelerin ömür sürelerinin farklı olması, beklenen bir durumdur.

Malların üretimlerinde kullanılan döner sermaye-sabit sermaye oranının farklılaşması veya malların üretimlerinde kullanılan sabit sermayelerin farklı ömür sürelerine sahip olmaları malların değerlerini şöyle etkileyecektir. Aynı miktar emek kullanılarak üretilen iki farklı mal düşünelim. Bunlardan birincisi için kullanılan döner sermaye-sabit sermaye oranının, ikincisi için kullanılan döner sermaye-sabit sermaye oranından daha büyük olduğunu varsayalım. Bu arada, emeğe ödenen ücrette ortaya çıkacak bir artış kârı düşüreceği için daha çok döner sermaye kullanılarak üretilen malın değeri, daha az döner sermaye kullanılarak üretilen mala göre artacaktır. Öte yandan, aynı miktar emek

kullanılarak üretilen iki farklı mal aynı döner sermaye-sabit sermaye oranı ile üretilse bile, birinci malın üretiminde kullanılan sabit sermayenin ömür süresi ikinci malın üretiminde kullanılan sabit sermayenin ömür süresinden daha kısa ise, emeğe ödenen ücrette ortaya çıkan bir artış kârı azaltacağı için, kullandığı sabit sermayenin ömür süresi daha kısa olan birinci malın değeri ikinci mala göre artacaktır. Demek oluyor ki, iki mal farklı döner sermaye-sabit sermaye oranı ile üretiliyor ise veya aynı döner sermaye-sabit sermaye oranı ile üretilen iki maldan birinde kullanılan sabit sermayenin ömür süresi diğerinden daha kısa ise, kâr oranı sıfırdan büyük iken, ücrette ortaya çıkan bir değişme malların mübadele değerinin malların üretimi için harcanan emek miktarları oranından farklılaşmasına yol açacaktır.

Malların mübadele değerlerinin, üretilmeleri için harcanan emeğe orantılı olacağını belirten Ricardo'nun değer teorisinin, malların üretiminde kullanılan döner sermaye-sabit sermaye oranının farklı olması veya bu oran aynı olsa bile sabit sermayenin ömür süresinin farklı olması durumunda, ücretler değiştiğinde ve kâr sıfırdan büyük iken, tadil edilmesi gerekir. Ricardo ekonomide üretilen malların farklı sınıflar arasındaki bölüşümünün sermaye birikimi süreci içinde nasıl değiştiğini incelerken, bölüşümde ortaya çıkan değişmelerin, malların mübadele değerlerinin o malların üretimi için harcanan emek miktarına göre belirleneceği ilkesinin değiştirilmesine yol açtığını farketmiş ve bu değişikliklere *Ekonomi Politîğin İlkeleri*'nde yer vermiştir (Ricardo, 1817: 30-43 ve 52-66).

Ricardo'nun değer teorisi, malların mutlak değerini açıklarken değeri, bu malların üretimi için çalışan işçilerin harcadığı doğrudan emek ile üretimde kullanılan sabit sermayede içerilmiş emekten malların üretimi için harcanan emek miktarının toplamına bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, emek zaman içinde değişmeyen bir değer ölçüsü değildir. Sermaye birikimi süreci içinde üretimin teknik koşullarında ortaya çıkan değişmeler, emeğin değerinin ve bölüşüm paylarının değişmesine neden olur. Sermaye birikimi süreci içinde bölüşümde ortaya çıkan değişmeler ise malların mübadele değerlerinin o malların üretilmeleri için harcanan doğrudan emek ile birikmiş emek miktarlarına orantılı olmaları ilkesinin değişmesine yol açacaktır (Blaug, 1958: 34-36; Kuruç, 1970: 82-100). Demek oluyor ki, malların mübadele değerlerinin malların üretilmeleri için harcanan emek miktarına orantılı olmasını önleyen gelişmeler, sermaye birikimi süreci içinde bölüşüm paylarında ortaya çıkan değişmeler olmaktadır. Ancak Ricardo'nun, malın üretimi için harcanan emeğin göreceli değerleri belirleyen temel etken olduğu görüşünde ısrarlı olduğu söylenebilir (Ricardo, 1817: 36; Stigler, 1958: 333).

SONUÇ

Ricardo için temel iktisadi sorun, bir ülkede toplam üretimin bölüşümü sorunudur. Bölüşüm sorunu, sermaye birikimi ve iktisadi gelişme analizini yapabilmek için öncelikle ele alınıp irdelenmesi gereken temel bir sorundur. Bu bakımdan Ricardo'nun iktisadi analizinin temelinde, bölüşüm ve iktisadi gelişme analizinin olduğunu söylebiliriz.

Ricardo'ya göre, ücretler işçilerin yaşamlarını ve nesillerini devam ettirmelerine ancak imkan veren bir düzeydedir. Bu durumda ücretlerin işçilerin yaşamlarını sürdürmek için tamamen tüketildiğini kabul edebiliriz. Belirli bir ülkede belirli bir zamanda gerçekleştirilen toplam üretimden işçilerin yaşamlarını ve nesillerini devam ettirmelerine ancak imkan veren ücretlere ayrılan pay çıkarıldığında geriye net ürün kahr. Net ürün, toprak sahipleri ile sermaye sahipleri arasında rant ve kâr olarak bölüşülür. Rant, tarımsal üretim artırılmak istendiğinde, tarımsal üretim koşullarının değişmesi nedeniyle toprakta ortaya çıkan azalan verimin bir sonucu olarak toprak sahiplerinin elde ettiği kazançtır.

Ricardo'ya göre iktisadi gelişmenin motoru sermaye birikimidir (Kuruç, 1970: 128). Daha çok kâr elde etmek isteyen sermaye sahipleri, üretimde kullanılan sermaye stokunu arttırmak isterler. Sermaye stokunun artması üretim artışına ve iktisadi gelişmeye yol açar. O halde, kârın varlığı sermaye stoku artışının ve iktisadi gelişmenin itici gücünü oluşturur. Sermaye birikimi ve iktisadi gelişmenin sürdürülmesi net ürünün mümkün olduğu ölçüde sermaye stokuna dönüştürülmesini gerektirir. Sermaye sahipleri elde ettikleri kârları yatırımlar yoluyla sermaye stokuna dönüştürerek daha çok kâr elde etmek için çaba harcayan bir sınıftır. Zira, sermaye sahipleri kârsız yaşayamazlar. Bu bakımdan Ricardo'ya göre sermaye birikimini ve iktisadi gelişmeyi sağlamak esas olarak sermaye sahiplerinin görevidir. Sermaye birikimi ve iktisadi gelişme süreci içinde tarımda teknoloji düzeyinin değişmediği veya ihmal edilecek düzeyde değiştiği varsayıldığı için, gıda malları üretimi giderek zorlaşacak ve bu durum bölüşümün rant lehine değişmesine neden olacaktır. İktisadi gelişme süreci içinde bölüşümün rant lehine değişmesini önleyecek gelişmeler olmadığı sürece sermaye birikimi ve iktisadi gelişmenin yavaşlaması ve durması kaçınılmaz olacaktır.

Ricardo'nun değer teorisi, temel olarak, malın değerinin malın üretilmesi için işçilerin harcadığı doğrudan emek miktarı ile sabit sermayenin içinde birikmiş emeğin malın üretilmesi esnasında fiilen harcanan kısmının toplamına göre belirlendiğini savunur. Bu temel ilke, malların üretiminde kullanılan

döner sermaye-sabit sermaye oranının farklı olması veya üretimde kullanılan sabit sermayelerin farklı ömür sürelerine sahip olmaları durumunda, değişiklik yapılması gerekmektedir. Zira, sermaye birikimi ve iktisadi gelişme süreci içinde emeğin değerinin ve bölüşüm paylarının değişmesi kaçınılmazdır. Bölüşüm paylarında ortaya çıkacak bir değişimin mübadele değerlerini etkilemesi ise doğal bir sonuç olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. (1977), *Sermaye Bölüşüm Büyüme*. Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayımları.
- Barber, W.J. (1967), *A History of Economic Thought*. Middlesex, Penguin Books. Türkçe çeviri, İ. Durdu, *İktisadi Düşünce Tarihi*. 3. Baskı, 1999, Şule yayımları.
- Blaug, M. (1958), *Ricardian Economics A Historical Study*. New Haven, Yale University Press.
- Dobb, M. (1975), *Theories of Value and Distribution Since Adam Smith*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Heimann, E. (1968), *History of Economic Doctrines*. New York, Oxford University Press.
- Kuruç, B. (1970), *Ricardo İktisadi'nin Bazı Metod Sorunları*. Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayımları.
- Meek, R.L. (1961), "Mr. Sraffa's Rehabilitation of Classical Economics" in R.L. Meek (1967), *Economics and Ideology and Other Essays*. London, Chapman and Hall.
- Ricardo, D. (1817), *On The Principles of Political Economy and Taxation*. Vol. I of *The Works and Correspondance of David Ricardo*. Edited by P. Sraffa with the Collaboration of M.H. Dobb, Cambridge, Cambridge University Press. 1951.
- Sraffa, P. (1951), "Introduction" to *The Works and Correspondance of David Ricardo*. Vol. I. Cambridge, Cambridge University Press.
- Stigler, G.S. (1958), "Ricardo and the 93 Per Cent Labor Theory of Value" in G.S. Stigler (1965), *Essays in the History of Economics*. Chicago, Phoenix Books, The University of Chicago Press.
- Tanyeri, İ. (1984), *Fiyat Teorisi Ölçek Ekonomileri ve Teknolojik Gelişme*. Ankara, H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayımları.
- Üstünel, B. (1978), *Ekonominin Temelleri*. Ankara, Ofset üçüncü bası. Doğan yayınevi.

NOTLAR

¹ Tarımsal bir mal olarak buğday seçildiğinde; girdiler, çıktı ve net ürün buğday olarak ve fizik miktarlarla ifade edilebilmektedir.

² Sermaye, sadece döner sermayeden oluşuyorsa, aşınma ve yıpranma payı sözkonusu olmaz. Sabit sermaye kullanılması durumunda, aşınma ve yıpranma payını da, toplam üretimden çıkarmak gerekir.

³ Üretimde kullanılan döner sermayelerin ömür süreleri eşit değilse, değişiklik yine gerekli olacaktır.

